

UOT 94/479.24**AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN QURUCULARI –
ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞOV**

S.Y.Süleymanova
Bakı Dövlət Universiteti
s.u.suleymanova@mail.ru

Məqalədə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucularından biri olan görkəmli ictimai-siyasi xadim Ə.M.Topçubaşovun həm bacarıqlı dövlət xadimi, həm də gözəl diplomat kimi fəaliyyəti işıqlandırılır. Qarşısında Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasına nail olmaq üçün siyasi-diplomatik baza yaratmaq, dünya ictimaiyyətini onun siyasi sistemi və sosial-iqtisadi quruluşu ilə, xarici siyasətin əsas prinsipləri, tarixi, mədəniyyəti ilə tanış etmək, müttəfiq Türkiyənin köməyinə, müdafiəsinə nail olmaq, onun vasitəsilə müstəqil dövlət statusunu almaq vəzifəsi duran Ə.M.Topçubaşovun İstanbuldakı diplomatik danışıqları, görüşləri və Parisdə ilk Azərbaycan parlamentinin sədri kimi nümayəndə heyətinə rəhbərlik etməsi məqalədə öz əksini tapıb.

Açar sözlər: Azərbaycan Cümhuriyyəti, ictimai-siyasi xadim, Ə.M.Topçubaşov, xarici siyasət, parlamentin sədri

1918-ci il may ayının 26-da Tiflisdə Gürcüstan Respublikasının elan edilməsilə Cənubi Qafqaz Seyminin fəaliyyətinin dayandırılması Azərbaycan və erməni nümayəndələrini öz tarixi talelərini müəyyən etmək məcburiyyətində qoydu. Mayın 27-də M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə yaradılan Müvəqqəti Milli Şura səhəri günü “İstiqlal Bəyannaməsi”ni qəbul etdi və ilk Azərbaycan hökuməti yaradıldı. Nazirlər kabinetinin sədri F.X.Xoyski seçildi. Beləliklə, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərindən yetişməkdə olan milli hərəkat 1918-ci il may ayının 28-də müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılması ilə nəticələndi. Gəncəni müvəqqəti paytaxt elan edən hökumət və Müvəqqəti Milli Şura Tiflisdəki 20 günlük fəaliyyətindən sonra Gəncəyə köçmək məcburiyyətində qaldı. Belə ki, Bakı erməni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı törətdiyi mart soyqırımına başçılıq etmiş “bolşevik” S.G.Şaumyanın sədri olduğu Xalq Komissarlar Sovetinin əlinə keçmişdi.

İyun ayının 17-də Gəncədəki siyasi vəziyyətlə əlaqədar yaranmış hökumət böhranı nəticəsində hökumət və Müvəqqəti Milli Şura özünü buraxmaq məcburiyyətində qaldı. Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılan ikinci

hökumət kabinetinin tərkibinə, 1917-ci il fevral burjua inqilabının qələbəsindən sonra kadetlərlə əlaqəni kəsmiş bitərəf Əlimərdan bəy Topçubaşov da daxil edilmişdi. Lakin o, bolşevik-daşnak əsirliyinə düşmüş Bakıda olduğundan onunla əlaqə yaratmaq mümkün deyildi. Bu isə Ə.M.Topçubaşovun portfelsiz nazir olmasına səbəb oldu. Hökumətin tərkibi haqqında hazırlanmış hesabatda onun keçmişdə vəkil, Rusiya Dövlət dumasının üzvü, eləcə də Azərbaycan hökumətinin ən nüfuzlu və tanınmış nümayəndələrindən biri olduğu vurğulanır. 1905-1906-cı illərdəki ictimai-siyasi fəaliyyətinə görə Amerika tarixçisi U.Fernio Ə.M.Topçubaşovu müsəlman integrativ hərəkatın təşəbbüsçüsü, lideri adlandırır [6, 68]. Həqiqətən də o, I Rusiya inqilabı zamanı Ümumrusiya müsəlmanlarının qurultaylarının çağırılması, “İttifaqi-Müslimin” partiyasının yaradılması, onun proqram və nizamnaməsinin hazırlanmasında çox fəal və mühüm rol oynamış, 1906-cı il iyunun 21-də Rusiya Dövlət dumasında yaradılmış müsəlman deputatları fraksiyasının başçısı seçilmişdi.

Əlimərdan bəy Topçubaşov 1917-ci il martın 29-da yaradılan Bakı müsəlman ictimai təşkilatlarının müvəqqəti komitəsinə sədrlik edirdi. Müsəlman ictimai təşkilatları Şurasının İcraiyyə Komitəsinin sədri M.H.Hacınski və onun müavini isə M.Ə.Rəsulzadə idi. Bu üç Cümhuriyyət qurucusunun təşkilatçılığı və rəhbərliyi ilə aprel ayının 15-dən 20-nə qədər Bakıda Qafqaz müsəlmanlarının qurultayı keçirildi. Qurultayın Rəyasət heyətinin sədri də məhz görkəmli ictimai-siyasi xadim Ə.M.Topçubaşov oldu. Azərbaycanlıların ilk xalq qurultayı kimi qiymətləndirilən bu hadisə Azərbaycan milli hərəkatında olduqca mühüm rol oynadı.

1917-ci il may ayının 1-dən 11-nə qədər Moskvada keçirilən Ümumrusiya müsəlmanlarının I qurultayında da Ə.M.Topçubaşov fəal iştirak edərək federativ-demokratik dövlət quruluşunun tərəfdarı olduğunu bildirmişdi. Lakin Azərbaycan Cümhuriyyətinin digər qurucuları kimi o da 1918-ci ilin mart ayında erməni daşnaqlarının dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırımından sonra muxtariyyət şüarını istüqlalla əvəz etmişdi.

Ə.M.Topçubaşov avqust ayının əvvəllərində Gəncəyə gələrək hökumət iqamətgahında baş nazir F.X.Xoyski və xarici işlər naziri M.H.Hacınskini əvəz etmək məcburiyyətində qalmışdı. Bunu Qafqaz islam ordusunun ardınca qatarla Bakıya yola düşən F.X.Xoyski özü ona ünvanladığı 13 avqust tarixli məktubunda xahiş etmişdi [10, 303]. Bakının azad edilməsinə mane olmağa çalışan Almaniyanın Osmanlı dövlətinə təzyiqi, Azərbaycan hökumətini avqustun 18-də Ə.M.Topçubaşovu Osmanlı imperiyası ilə diplomatik münasibətlər qurmaq üçün fəvqəladə səlahiyyətlərlə İstanbula göndərməyə vadar etdi. O, Almaniya, Avstriya-Macaristan, Bolqarıstan, eləcə də Gürcüstan və Ermənistan nümayəndələrinin də iştirakı ilə keçiriləcək İstanbul konfransında fəvqəladə və səlahiyyətli nazir kimi Azərbaycan hökumətini təmsil etməli idi. Avqustun 23-də Gəncədən çıxan Ə.M.Topçubaşov bir müddət Tiflisdə ləngidi və sentyabrın 2-də F.X.Xoyskidən məktub aldı. Məktubda ondan xahiş olunurdu ki, İstanbul görüşlərində bütün qüvvəsini Azərbaycanda Türkiyənin

diplomatik nümayəndəliyinin açılmasına sərf etsin.

Qurban bayramı kimi əziz bir gündə, sentyabrın 15-də Bakının azad olunması xəbərini Ə.M.Topçubaşov Batumda olarkən aldı. Bu, mayın 28-də “İstiqlal bəyannaməsi”nin qəbul edilməsi qədər önəmli bir hadisə idi.

Qarşısında “Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasına nail olmaq üçün siyasi-diplomatik baza yaratmaq, dünya ictimaiyyətini onun siyasi sistemi və sosial-iqtisadi quruluşu ilə, xarici siyasətin əsas prinsipləri, tarixi, mədəniyyəti ilə tanış etmək, müttəfiq Türkiyənin köməyinə, müdafiəsinə nail olmaq, onun vasitəsilə müstəqil dövlət statusunu almaq” vəzifəsi duran Ə.M.Topçubaşov sentyabrın 28-də İstanbula gəldi [6, 70]. Lakin I Dünya müharibəsində məğlub olan Türkiyənin oktyabrın 30-da Lemnos adasının Mondros limanında Antanta ilə barışıq imzalaması türk qoşununun Bakıdan çıxarılması ilə nəticələndi. Bu isə Türkiyənin köməyinə arxalanan Azərbaycanın müstəqilliyi üçün təhlükə demək idi.

Kabinet dəyişikliyi nəticəsində Türkiyədə hakimiyyətə gələn baş nazir İzzət paşa Azərbaycana münasibətin dəyişməyəcəyini bildirsə də Ə.M.Topçubaşov Mudros sazişinin 11 və 15-ci maddələri ilə bağlı Azərbaycan hökumətinin etiraz notasını noyabrın 4-də XİN-nin müavini Rüşad Hikmət bəyə təqdim etdi. Notada deyilirdi ki, “bu maddələr beynəlxalq hüquqla ziddiyyət təşkil edir, Azərbaycanın ingilislər tərəfindən işğalını asanlaşdırır, onun həyatını təhlükə altına atır...bu o deməkdir ki, gedin Bakını tutun...Azərbaycan Türkiyə ilə münasibətlərinə yenidən baxmalı olacaq” [6, 73].

İstanbulda keçirdiyi bütün görüşlərində Ə.M.Topçubaşov Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması, onun beynəlxalq ictimaiyyətə daxil edilməsi məsələsini qaldırırdı. Bu məqsədlə o, “Memorandum” nəşr etdirərək onu müxtəlif dillərdə Stokholm, Paris, Cenevrə, London, Nyu-York və digər bitərəf ölkələrə göndərirdi.

Ə.M.Topçubaşov İstanbuldan Bakıya göndərdiyi məktublarda Milli Şuranın çağırılmasının birinci dərəcəli vəzifə olduğunu bildirirdi [9, 310]. Belə ki, Birinci Dünya müharibəsi qurtarıqdan sonra çağırılacaq beynəlxalq sülh konfransında Azərbaycanı hər hansı bir siyasi orqan təmsil etməli idi. “Kaspi” qəzeti yazırdı ki, “sülh konfransı və ümumiyyətlə, müharibə edən ölkələr tərəfindən siyasi məsələlərin həll edilməsi Azərbaycanın Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirilməsini gözləməyəcək. Biz kənarda qala bilərik, orada isə, məsələn, Bakı şəhərinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması haqqında və ya bundan da pis qərar qəbul edə bilərlər” [7, 7 noyabr 1918]. Bu səbəbdən Müəssislər Məclisinə seçkilər üzrə komissiya ilk iclasında “təcili olaraq sadələşdirilmiş şəkildə müvəqqəti Azərbaycan parlamenti çağırılması” qənaətinə gəldi [1, 15 noyabr 1918].

Lakin mürəkkəb siyasi şəraitdə ümumxalq seçkiləri keçirməyin mümkün olmaması üzündən Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə ümumxalq seçkiləri əsasında seçilmiş Milli Şuranı əvvəlki tərkibdə bərpa etməkdən başqa çıxış yolu qalmırdı. Nəhayət, noyabrın 16-da fəaliyyətini yenidən bərpa edən Milli

Şura Seçki qanunu hazırlamaq üçün M.Ə.Rəsulzadə, M.Rəfiyev və H.Ağayevdən ibarət xüsusi komissiya təşkil etdi [4, 344] və mövcud fəvqəladə şəraitdə Müəssislər Məclisinin çağrılmasının mümkün olmadığı üçün özünü parlamentə çevirmək qərarına gəldi.

Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin tanınması xahişi ilə bütün dünya ölkələrinə Müraciət qəbul edən Azərbaycan hökuməti general V.Tomsona ünvanladığı teleqramda bildirirdi ki: "Sizin komandanlığınız altında müttəfiq qoşunlarının noyabrın 17-də Bakıya daxil olmasına etiraz etmir. Hökumət tam əmindir ki, bu, Azərbaycanın müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün pozulmasına səbəb olmayacaq" [2, 105].

General V.Tomson Bakıdakı real vəziyyətlə tanış olandan bir-neçə gün sonra bəyan etdi ki, Britaniya rəhbərliyi Azərbaycan hökumətinə və onun baş naziri F.X.Xoyskiyə - Bakıda ən görkəmli şəxsiyyətə dərin hörmətlə yanaşır və onun hökuməti yeni koalision hökumət yaradılana qədər ölkədə yeganə real hakimiyyətdir.

İngilislər Bakıya girməzdən bir gün əvvəl Milli Şura Avropa dövlətləri ilə əlaqə yaratmağın zəruriliyini başa düşərək parlamentli hakimiyyət formasına keçilməsi məsələsini müzakirə etdi. Noyabrın 19-da Azərbaycan parlamentinin təsisi və seçkilər haqqında Qanun qəbul edildi. Bu, Cümhuriyyət qurucularının ölkəni siyasi böhrandan çıxarmaq bacarığının bariz nümunəsi idi.

Qanunda seçkilərdə bütün millətlərin və milli azlıqların, həmçinin siyasi partiyaların təmsilçilərinin iştirakı təsbit edilmişdi [11, f.895, on.10, d.2, p.23]. Beləliklə, 120 nəfərdən ibarət olacaq təkpələtli parlamentdə Milli Şuranın 44 üzvü daxil olmaqla əhalinin 68 faizini təşkil edən Azərbaycan türkünə 80 yer, 500 mindən çox erməniyə 21, 214 min, rusa 10, yəhudi, alman, gürcü və polyaka 1 yer ayrılmışdı. Bundan əlavə Həmkarlar ittifaqı və Neft Sənayeçiləri Şurası 5 yerə malik idi. Qeyd edək ki, ilk dəfə olaraq qadınlar da kişilərlə bərabər seçki hüququ qazanmış oldular.

Dekabrın 7-də fəaliyyətə başlayan Azərbaycan parlamentinin ilk iclasında 96 nümayəndə iştirak edirdi. İclası təntənə ilə açan görkəmli ictimai-siyasi xadim M.Ə.Rəsulzadə bildirdi ki, Vətən və millət qayəsi partiya və şəxsi maraqlardan ucadır. O, çıxışının sonunda parlamentin sədrinin seçilməsi zərurətini irəli sürdü. Ciddi müzakirədən sonra bitərəf hüquqşünas, tanınmış siyasi xadim Əlimərdan bəy Topçubaşov parlamentin sədri, "Müsavat" partiya-sının üzvü Həsən bəy Ağayev onun müavini, Rəhim bəy Vəkilov isə katib seçildi. İstanbulda diplomatik missiya daşıyan Ə.M.Topçubaşovun qiyabi olaraq bu məsuliyyətli yüksək vəzifəyə seçilməsinə səbəb onun geniş dünyagörüşünə malik ziyalı və bitərəf demokrat, böyük şəxsiyyət olması idi. Amerika tarixçisi F.Kazımzadə yazır ki: "Parlamentin sədri seçilən Ə.M.Topçubaşov baxışlarında dözümlülük nümayiş etdirən, məhdud millətçilikdən uzaq yüksək təhsilli hüquqşünas idi" [8, 167].

Hələ noyabrın 18-də Birinci Dünya müharibəsinin başa çatması ilə əlaqədar Parisdə beynəlxalq sülh konfransının çağrılacağını öyrənən Ə.M.Topçubaşov

çubaşov F.X.Xoyskiyə göndərdiyi məktubda Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibinin xüsusi diqqətlə seçilməsini tövsiyə etmişdi. O, yazırdı ki, mövcud şəraitdə beynəlxalq sülh konfransında iştirak ən mühüm vəzifələrdən biridir, tarixin hazırkı anı hər birimizdən daha gərgin və rəşional iş tələb edir. İngilis polkovniki Tampla görüşü zamanı Ə.M.Topçubaşov konfransın 2-3 ay sonra olacağını və Cənubi Qafqaz Respublikalarının isə vahid nümayəndəlik halında orada iştirak edəcəyini öyrəndi. Onun fikrinə görə bu, mübahisəli məsələlərin həllini asanlaşdırır və beynəlxalq tanınma prosesini sürətləndirirdi. Paris Sülh konfransının etimadını qazanmaq üçün Ə.M.Topçubaşov Qafqaz konfederasiyası və ya Cənubi Qafqaz nümayəndəliyinin yaradılmasını təklif edirdi. O bunu müstəqilliyin tanınması üçün yeganə çıxış yolu hesab edirdi. Milli-siyasi ideal-lar nə qədər fərqli olsa da hər üç xalqın müstəqilliyi beynəlxalq konfransda birgə fəaliyyətdən asılı idi [12, f.894, on.10, d.66, n. 3]. Buna görə də Ə.M.Topçubaşov erməni və gürcülərin də maraqlarını nəzərə almaqla İstanbulda akkreditə olunan xarici diplomatların diqqətinə çatdırmaq üçün hazırladığı Memorandumun surətini digər Cənubi Qafqaz nümayəndələrinə də göndərdi. Fransa, İngiltərə, Amerika, İtaliya, Yunanıstan və Yaponiyanın diplomatlarına təqdim olunan bu Memorandumda deyilirdi ki, Azərbaycan Respublikası əsrlərlə qonşu olduğu Gürcüstan və Ermənistanla konfederasiya yaratmağın mümkün olduğunu hesab edir [13, f.970, s.1, iş 68, v.25]. Bununla belə, Ə.M.Topçubaşov ermənilərin bu işə razı olacaqlarına şübhə ilə yanaşırdı: "...çünkü ermənilərin iştahası çox böyükdür və həm də bu iştahalarını öz-gələrinin, ilk növbədə isə, bizim hesabımıza doyurmaq istəyirlər. Az qala, bütün paytaxtlarda bizim mənafeyimizin zərərinə təbliğat aparır, bizi dövlət həyatı qurmağa qabil olmayan və başqa millətlərlə barışmaz millət kimi qələmə verirlər" [5, 404-405].

Memorandumda Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, mədəni və etnomilliyə vəziyyəti ilə yanaşı Qafqaz regionunun coğrafiyası, inzibati bölgüsü və demografik şəraiti barədə də maraqlı stenoqrafik məlumatlar var idi. Həmçinin gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi islahatlar, 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı, Qarabağ məsələsinin tarixi də Memorandumda öz əksini tapmışdı. Buna görə də Azərbaycan türkləri onların yaratdıqları respublikanın dünyaya birliyi tərəfindən tanınacağına ümid edirdilər.

Ə.M.Topçubaşov hökumətə ünvanladığı məktubda Paris Sülh konfransına göndəriləcək Azərbaycan nümayəndə heyətini formalaşdırmaq və onlara mandat almaq üçün Bakıya qayıtmağa hazırlaşdığını yazsa da konfransın 1919-cu ilin yanvar ayına salınması üzündən bu baş tutmadı. Əslində o, daha əvvəl bunu planlaşdırmışdı, lakin Türkiyənin dünya müharibəsində məğlub olaraq müttəfiq qoşunları tərəfindən işğala məruz qalması və nəhəng imperiyanın paytaxtının digər dünya ölkələri ilə əlaqələrinin kəsilməsi onun vətənə qayıtmasına imkan vermədi. Digər tərəfdən, noyabr-dekabr aylarında Ə.M.Topçubaşovun İstanbulda Türkiyənin dövlət rəhbərləri, müttəfiqlərin nümayəndələri,

İran, Rusiya, İtaliya və digər ölkələrin nümayəndələri ilə faydalı görüşləri və danışıqları oldu. O, İstanbulda 1918-ci il oktyabrın 2-dən 1919-cu il yanvarın 16-dək 36 rəsmi görüş keçirmiş, diplomatik danışıqlar aparmışdı [5, 404].

Dekabrın 28-də üçüncü, koalision hökumətin formalaşması başa çatan dan sonra parlamentin Ağsaqqallar şurası Paris Sülh konfransında iştirak etmək üçün parlamentin sədri Ə.M.Topçubaşovun başçılığı ilə müxtəlif partiya və parlament fraksiyasını təmsil edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibini təsdiq etdi. Sədrin müavini M.H.Hacınski, üzvlər- Ə.Ağayev və Ə.Şeyxülislamov seçildi. Mir Yaqub Mehtiyev, Ceyhun bəy Hacıbəyli və Məhəmməd Məhərrəmov nümayəndə heyətinin məsləhətçisi təyin olundular. Hökumət başçısı və xarici işlər naziri F.X.Xoyski nümayəndə heyətinin üzvlərinə müxtəlif ölkələrlə danışıqlar aparmaq və siyasi, iqtisadi və maliyyə xarakterli müqavilələr imzalamaq hüququ verən mandat imzaladı.

Yeni hökumətin formalaşması və Parisə göndəriləcək Azərbaycan nümayəndə heyətinə sədr seçilməsi haqqında xəbəri Ə.M.Topçubaşova yolüstü İstanbulda dayanan İranın xarici işlər naziri Əliqulu xan Ənsari çatdırdı. F.X.Xoyskinin göndərdiyi mandat ona dünyanın tanınmış liderləri və görkəmli dövlət xadimləri ilə danışıqlar aparmaq hüququ verirdi.

Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi 1919-cu il 6 yanvar tarixli məktubu ilə Ə.M.Topçubaşova Respublikanın ümumavropa siyasətinin yeni istiqamətlərinə dair sənəd hazırlamasını tapşırırmışdı. O da öz növbəsində “Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi vəziyyəti haqqında Memorandum” hazırladı və onu Avropa ölkələrinin İstanbuldakı nümayəndəliklərinə təqdim etdi. 1919-cu il yanvarın 11-də Osmanlı sultanı VI Mehmetlə görüşündə Ə.M.Topçubaşov: “...biz azərbaycanlıların bədxahları həmişə olub və yenə də var. Amma sizi əmin etməyə cürət edirəm ki, Azərbaycan türkləri heç vaxt bu düşmənlərdən qorxmamışlar. Çünki bildirdilər ki, onların Türkiyə kimi “böyük dostu var”- dedikdə, sultan “dostu yox, qardaşı!”- deyə düzəliş etmişdi [5, 404]. Bu görüş yeni yaradılmış Azərbaycan dövlətinin siyasi nüfuzuna müsbət təsir göstərən əhəmiyyətli hadisə idi.

Rusiyanın sabiq Xarici İşlər Nazirləri S.D.Sazonov və P.N.Milyukovla da Ə.M.Topçubaşovun İstanbulda görüşləri olmuşdu. İlk danışıqlardan məlum oldu ki, onlar Paris sülh konfransında “vahid və bölünməz Rusiya” uğrunda mübarizə aparmaq fikrindədirlər. Lakin Ə.M.Topçubaşov onlara bildirdi ki, nəinki azərbaycanlılar, hətta bütün qafqazlılar artıq ruslarla birgə yaşamaq istəməzlər, onların müstəqil dövlətləri var.

Yanvarın 10-da Tiflis-Batum-Poti yolu ilə Avropaya göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyəti ayın 20-də İstanbula çatdı. İki gün sonra nümayəndəliyin ilk iclası keçirildi və Ə.M.Topçubaşovun oğlu Rəşid bəy sədrin şəxsi katibi seçildi. Nümayəndəliyin sədri kimi Ə.M.Topçubaşov Parisə getmək üçün Antanta dövlətlərinin razılığını almaqla məşğul olurdu. Lakin vizanın gecikdirilməsi nümayəndə heyətinin aprel ayına qədər İstanbulda qalmasına və ayın 22-də ingilis gəmisində Parisə yola düşərək yalnız mayın 7-

də ora çatmasına səbəb oldu.

Ə.M.Topçubaşov Parisdən göndərdiyi məlumatlardan birində yazırdı: "Doğrudur, hələ bizi dövlət kimi tanımırılar. Lakin getdiyimiz hər yerdə və hamıya artıq il yarımından bəri bir dövlət kimi mövcud olduğumuzu bildirir, öz parlamenti, hökuməti, inzibati sistemi, məhkəməsi, məktəbləri, ordusu olan Azərbaycanın müstəqil yaşadığını göstəririk...Biz istərdik ki, hamı, bütün xalqımız indi müstəqil ictimai-siyasi həyata qabil olduğumuzu sübut etmək üçün imtahan verdiyimizi yaxşı başa düşsün. Ümumi borc xalqı səfərbər etmək və onu müstəqil mövcudluq ideyası ətrafında birləşdirməkdir...Qarşımızda bir yol var – bu da Azərbaycan müstəqilliyinə aparən yoldur" [3, 24].

1919-cu il may ayının 28-də ABŞ prezidenti V.Vilson Ə.M.Topçubaşov başda olmaqla Azərbaycan nümayəndə heyətini qəbul edərək dünyanın kiçik hissələrə parçalanmasını istəmədiyini bildirdi. Ə.M.Topçubaşov isə ona Azərbaycan hökumətinin 6 maddədən ibarət memorandumunu təqdim etdi. Sənəddə Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması, Vilson prinsiplərinin Azərbaycana da şamil edilməsi, nümayəndələrimizin sülh konfransına buraxılması, Azərbaycanın Millətlər Cəmiyyətinə qəbul edilməsi, ABŞ-ın gənc dövlətimizə hərbi yardım göstərməsi və diplomatik münasibətlər qurması xahiş olunurdu.

Lakin Qafqazda bolşevik təhlükəsinin reallaşması Antanta dövlətlərini regionun yeni yaranmış dövlətlərinin müstəqilliyini tanımağa vadar etdi. Beləliklə, 1920-ci il yanvarın 11-də Versal Ali Şurasının iclasında Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri lord Kerzonun təklifi ilə Azərbaycanın müstəqilliyi de-fakto tanındı. Bu həm də Ə.M.Topçubaşovun diplomatik fəaliyyətinin nəticəsi idi.

Azərbaycan xalqının milli şüurunun oyanmasında, müstəqillik uğrunda mübarizədə, dövlətçilik məfkurəsinin formalaşmasında, AXC yaranması, onun möhkəmləndirilməsi proseslərində və Rusiyanın Azərbaycana təcavüzü, müstəqilliyin itirilməsindən sonra mühacirətdən bu işğala qarşı ömrü boyu apardığı mücadilə Ə.Topçubaşovun adını azərbaycançılıq məfkurəsinin öncüllərindən biri kimi dövlətçilik tarixinə yazdı. Əlimərdan bəy Topçubaşov Azərbaycan tarixinin yetirdiyi ən nəhəng şəxsiyyətlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan" 15 noyabr 1918
2. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. Документы и материалы. Баку, 1998
3. Azərbaycan Paris sülh konfransında (1918-1920), Bakı, 2008
4. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, V c. (1900-27 aprel 1920), Bakı, 2001
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2 cildə, II c., Bakı, 2005
6. Diplomatik portretlər. Bakı, 2014
7. Каспий, 7 ноября 1918 г.
8. Kazemzadeh F. The Struggle for Transcaucasia (1917-1921). N.Y., 1951, p.167
9. Həsənlı С. Tarixi şəxsiyyətin tarixi: Əlimərdan bəy Topçubaşov, Bakı, 2013
10. Гасанлы Дж. Али Мардан-бек Топчибашев. Жизнь за идею, М., 2014

11. Закон об образовании азербайджанского парламента. 19.11.18//ГААР, Ф.895, оп.10, д.2, л.23
12. Письмо А.М.Топчибашева Ф.Х.Хойскому. 16.12.1918//ГААР, ф.894, оп.10, д.66, л.3
13. Письмо чрезвычайного посланника и полномочного министра Азербайджанской Республики А.М.Топчибашева дипломатическим представителям Франции, Англии, Америки, Италии, Греции и Японии в Стамбуле. Декабрь 1918 г.//ГААР, ф.970, оп.1, д.68, л.25

СОЗДАТЕЛИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ - А.М.ТОПЧИБАШЕВ

С.Ю.СУЛЕЙМАНОВА

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о деятельности умелого государственного деятеля и известного дипломата А.М.Топчибашева. Также в статье отражена цель А.М.Топчибашева, добиться признания независимости Азербайджана и создать политико-дипломатическую базу, представить мировому сообществу его политическую систему и социально-экономическую структуру, основные принципы внешней политики, его историю, культуру, получить поддержку и защиту со стороны союзника Турции и с ее помощью получить статус независимого государства, дипломатические переговоры и встречи А.М.Топчибашева в Стамбуле и Париже.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, общественно-политический деятель, А.М.Топчибашев, внешняя политика, председатель парламента

THE CREATORS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN - A.M.TOPCHUBASHOV

S.Y.SULEYMANOVA

SUMMARY

The paper deals with the activity of the skillful state figure and prominent diplomat A.M.Topchubashov. A.M.Topchubashov's aim to gain recognition of the independence of Azerbaijan and create political-diplomatic base, to introduce to the world community its political system and socio-economic structure, main principles of the foreign policy, its history, culture, to gain support and defence from its ally Turkey, and with its support to gain the status of independent state, A.M.Topchubashov's diplomatic negotiations and meetings in Istanbul and Paris are elucidated in the article.

Key words: Republic of Azerbaijan, public-political figure, A.M.Topchubashov, foreign policy, chairman of the Parliament